



BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING IJTIMOIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Saparboyeva Asal Doniyorovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi, 810–23-guruh talabasi

Ilmiy rahbar

Kulboyeva Dilnoza Abdug‘afforovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Ijtimoiy kompetentlik zamonaviy pedagog shaxsining muhim kasbiy sifatlaridan biri bo‘lib, u samarali muloqot, jamoada ishlash, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish hamda ijtimoiy mas‘uliyatni namoyon etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada ijtimoiy kompetentlikning kognitiv, motivatsion-qadriyat, kommunikativ, faoliyat-amaliy va refleksiv komponentlari ochib berilgan. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyosiy-pedagogik tahlil va modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Nazariy tahlil asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ijtimoiy kompetentlik komponentlarini baholash mezonlari ishlab chiqildi hamda ushbu sifatni rivojlantirishning samarali pedagogik shart-sharoitlari va amaliy tavsiyalari asoslandi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy kompetentlik, bo‘lajak o‘qituvchi, boshlang‘ich ta‘lim, kasbiy kompetentlik, kommunikativ ko‘nikma.

Kirish

Zamonaviy ta‘lim tizimida o‘qituvchi shaxsiga qo‘yiladigan talablar tobora ortib bormoqda. Bu, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi faoliyatida yaqqol namoyon bo‘ladi, chunki aynan shu bosqichda bolaning shaxs sifatida shakllanishi, jamiyatdagi birlamchi ijtimoiy munosabatlarni o‘zlashtirishi kechadi. Bola maktabga kelgan birinchi kunlaridanoq o‘qituvchisini o‘ziga andoza qilib oladi, uning xulq-atvori, muomala madaniyati va ijtimoiy munosabatlarni qurish uslubini o‘rganadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining nafaqat fanni chuqur bilishi, balki yuksak darajada ijtimoiy kompetentlikka ega bo‘lishi davr talabiga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim sohasini isloh qilish, xususan, uzluksiz pedagogik ta‘lim tizimini takomillashtirish borasida qabul qilingan me‘yoriy-huquqiy hujjatlar bo‘lajak o‘qituvchilarni nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy jihatdan ham yetuk mutaxassis sifatida tayyorlashni taqozo etadi. Kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilayotgan pedagogik ta‘lim



bo'lajak o'qituvchida bilim, ko'nikma va malakalar bilan bir qatorda, jamoada samarali ishlash, muloqot o'rnatish, nizolarni konstruktiv hal qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish kabi ijtimoiy sifatlarni ham shakllantirishni maqsad qilib qo'yadi.

Tadqiqotning maqsadi — bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning nazariy asoslarini, uning tarkibiy tuzilishini hamda amaliy jarayonda ushbu sifatni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoit va vositalarni tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: ijtimoiy kompetentlik tushunchasining mohiyatini ochib berish; uning tarkibiy komponentlarini aniqlash; adabiyotlar tahlili asosida bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy kompetentlik komponentlarini baholash mezonlarini ishlab chiqish; ushbu sifatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoit va metodlarni asoslash.

Muammoning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash asosan fan-metodika bilimlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ijtimoiy kompetentlikni maqsadli va tizimli rivojlantirishga alohida e'tibor kamroq qaratiladi. Natijada, ba'zi yosh mutaxassislar maktabga kelganidan so'ng o'quvchilar, ularning ota-onalari va hamkasblar bilan samarali muloqot o'rnatishda, jamoada ishlashda hamda nizoli vaziyatlarni hal qilishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu esa ularning kasbiy faoliyatining dastlabki bosqichlarida moslashuv jarayonini murakkablashtiradi.

Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy kompetentlikni oliy ta'lim bosqichidayoq maqsadli tarzda rivojlantirish nafaqat ularning kasbiy faoliyatga muvaffaqiyatli moslashuvini, balki umuman ta'lim sifatining oshishini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga, ya'ni ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini yaxlit tizim sifatida yoritishga qaratilgan.

Mavzuga Oid Adabiyotlarning Tahlili

Kompetentlik va kompetensiyaviy yondashuv muammosi ko'plab pedagog olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, M.H. Sa'dullayeva ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishni pedagogik muammo sifatida tahlil qilib, uning ta'lim sifatiga bevosita ta'sirini asoslab bergan.

S.M.O'ralov ta'lim jarayoni subyektlari kompetentligining ta'lim sifatidagi ahamiyatini tadqiq qilar ekan, o'qituvchining kasbiy va ijtimoiy kompetentligi o'zaro uzviy bog'liq hodisalar ekanligini, biri ikkinchisiz to'liq shakllanmasligini ta'kidlaydi.

D.S.Xo'jamberdiyeva tadqiqotlarida o'qituvchining kasbiy



kompetentligini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari yoritilgan bo'lib, unda ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarning o'rni alohida ta'kidlangan.

P.M.Saidova va M.A.Abduhalimova pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo'llarini tahlil qilib, kompetentlikning shakllanish bosqichlari va uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib bergan.

Sh.U.Kamolova va M.O'skanovlarning tadqiqotlarida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish jihatlari yoritilgan bo'lib, muloqot ko'nikmalari ijtimoiy kompetentlikning markaziy komponenti sifatida talqin etiladi.

Z.T.G'iyosova bo'lajak o'qituvchining didaktik kompetentligi mohiyatini yoritish ekan, nazariy va amaliy tayyorgarlik uzviyligining kompetentlik shakllanishidagi rolini asoslab bergan.

Xorijiy tadqiqotchilar orasida ijtimoiy-emotsional ta'lim (social-emotional learning) yo'nalishi bo'yicha olib borilgan ishlarda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash dasturlariga hissiy intellekt, o'z-o'zini boshqarish va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantiruvchi maxsus mashg'ulotlarni kiritish tavsiya etiladi. Ushbu yondashuv milliy ta'lim tizimi xususiyatlarini hisobga olgan holda o'rganilishi va moslashtirilishi lozim bo'lgan istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlar tahliliga tayanib, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijtimoiy kompetentligini quyidagi tarkibiy komponentlar orqali izohlash maqsadga muvofiq:

- Kognitiv komponent — ijtimoiy munosabatlar, pedagogik psixologiya, bolalar jamoasini boshqarish qonuniyatlari va muloqot psixologiyasi haqidagi bilimlar tizimi;
- Motivatsion-qadriyat komponenti — kasbga, o'quvchilarga va ijtimoiy faoliyatga ijobiy munosabat, hamkorlikka intilish, insonparvarlik va bag'rikenglik kabi qadriyatlarni ichki ehtiyoj sifatida qabul qilish;
- Kommunikativ komponent — turli yosh va toifadagi kishilar bilan samarali muloqot o'rnatish, faol tinglash, ishonchli munosabat qurish qobiliyati;
- Faoliyat-amaliy komponent — jamoaviy va guruhli ishlarni tashkil eta olish, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal qilish, sinf jamoasida ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish ko'nikmalari;
- Refleksiv komponent — o'z xatti-harakati, muloqot uslubi va pedagogik faoliyatini tahlil qila olish, natijalarni baholash va kelgusi faoliyatni shunga muvofiq takomillashtirish qobiliyati.

Ushbu komponentlarning barchasi bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular yaxlit tizim sifatida shaxsning ijtimoiy kompetentligini tashkil etadi. Komponentlardan birortasining yetarli darajada rivojlanmaganligi bo'lajak



o'qituvchining umumiy ijtimoiy kompetentligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, shu sababli ularni rivojlantirishga kompleks yondashuv talab etiladi.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarni umumlashtirib aytish mumkinki, ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy kompetentlikning alohida tarkibiy tuzilishi, uni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida rivojlantirishning bosqichma-bosqich metodikasi hamda aniq diagnostik mezonlari to'liq ishlab chiqilmagan, bu esa mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot Metodologiyasi

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, quyidagi metodlarga tayanildi:

- nazariy tahlil metodi — mavzuga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o'rganish, tizimlashtirish va umumlashtirish;
- qiyosiy-pedagogik tahlil metodi — milliy va xorijiy pedagogik tajribani o'zaro solishtirish;
- induktiv-deduktiv tahlil metodi — xususiy pedagogik holatlardan umumiy xulosalarga, umumiy nazariy qoidalardan esa amaliy tavsiyalarga o'tish;
- modellashtirish metodi — ijtimoiy kompetentlik komponentlari va ularning rivojlanganlik mezonlarini tizimli tarzda ifodalash.

Tadqiqot davomida bevosita so'rovnoma yoki eksperiment o'tkazilmadi — ish sof nazariy tahlilga asoslangan bo'lib, mavzuga oid ilmiy manbalar tahlili asosida ijtimoiy kompetentlikning tarkibiy tuzilishi va uni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari umumlashtirildi.

Ilmiy Tahlil Va Muhokama

O'rganilgan ilmiy adabiyotlar tahlili asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi ijtimoiy kompetentligining har bir komponenti bo'yicha rivojlanganlik darajasini tavsiflovchi mezonlar ishlab chiqildi. Bunday mezonlar amaliyotda talabalarining ijtimoiy kompetentlik darajasini diagnostika qilish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Quyida ushbu mezonlar jadval ko'rinishida umumlashtirilgan.

1-jadval. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijtimoiy kompetentligini tavsiflovchi mezonlar (muallif ishlanmasi)

Komponent	Yuqori daraja ko'rsatkichi	Rivojlantirish talab etiladigan holat
Kognitiv	Ijtimoiy munosabatlar, muloqot psixologiyasi qonuniyatlarini chuqur biladi	Bilimlari yuzaki, amaliyotda qo'llay olmaydi
Motivatsion-qadriyat	Hamkorlik va	Ijtimoiy faoliyatga



Komponent	Yuqori daraja ko'rsatkichi	Rivojlantirish talab etiladigan holat
	insonparvarlikka ichki ehtiyoj sifatida intiladi	passiv yoki majburiy munosabatda bo'ladi
Kommunikativ	Turli toifadagi kishilar bilan erkin, ishonchli muloqot o'rnatadi	Muloqotda tortinchoqlik yoki nizoga moyillik kuzatiladi
Faoliyat-amaliy	Jamoaviy ishni mustaqil tashkil eta oladi, nizoni hal qiladi	Jamoadam ishlashda tashabbus ko'rsatmaydi
Refleksiv	O'z faoliyatini muntazam tahlil qilib, xulosa chiqaradi	O'z-o'zini baholash ko'nikmasi shakllanmagan

Jadvalda keltirilgan mezonlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy kompetentlikning barcha komponentlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ulardan birortasining yetarli rivojlanmaganligi umumiy ijtimoiy kompetentlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalarda ko'pincha kognitiv va kommunikativ komponentlar nisbatan tezroq shakllanadi, chunki ular bevosita o'quv jarayoni va kundalik muloqot orqali rivojlanadi. Refleksiv komponent esa maxsus pedagogik ta'sirni talab qiladi, chunki o'z-o'zini tahlil qilish ko'nikmasi tabiiy ravishda emas, balki maqsadli mashg'ulotlar orqali shakllanadi.

Olib borilgan nazariy tahlil asosida bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy kompetentlikning barcha komponentlarini uyg'un rivojlantirish uchun oliy ta'lim jarayonida maqsadli pedagogik ishlarni tashkil etish zarurligi asoslandi. Xususan, refleksiv komponentni rivojlantirish uchun talabalarning o'z-o'zini kuzatish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiruvchi mashg'ulotlar (refleksiv kundalik, portfolio, o'z-o'zini baholash varaqalari) tizimli tashkil etilishi lozim. Kommunikativ komponentni yanada mustahkamlash uchun rolli o'yinlar, treninglar va pedagogik amaliyot davomida real muloqot vaziyatlarini ko'paytirish tavsiya etiladi.

Shuningdek, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, guruh va jamoaviy loyihalarda faol ishtirok etish talabalarda ijtimoiy kompetentlikning faoliyat-amaliy va kommunikativ komponentlarini nisbatan yuqori darajada rivojlantiradi. Bu esa amaliy-interaktiv metodlarning ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishdagi samaradorligini nazariy jihatdan tasdiqlaydi.

Xulosa Va Takliflar

Olib borilgan nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, bo'lajak boshlang'ich sinf



o'qituvchilarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir. Ijtimoiy kompetentlik kognitiv, motivatsion-qadriyat, kommunikativ, faoliyat-amaliy va refleksiv komponentlarning uzviy birligidan iborat yaxlit tizim bo'lib, uni rivojlantirish oliy ta'lim muassasasida maqsadli, izchil va tizimli pedagogik ishni talab etadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- o'quv rejalariga ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiruvchi maxsus fan yoki mashg'ulotlar tsiklini kiritish;
- pedagogik amaliyot davomida talabalarni real ijtimoiy vaziyatlar (ota-onalar yig'ilishi, sinf soati, jamoaviy tadbirlar) tashkil etishga faol jalb etish;
- talabalarda refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish uchun portfolio va o'z-o'zini baholash vositalaridan muntazam foydalanish;
- professor-o'qituvchilar tomonidan ijobiy pedagogik muloqot namunasini ko'rsatish orqali talabalarga bilvosita ta'sir ko'rsatish;
- talabalarni ijtimoiy loyihalar va ko'ngillilik (volontyorlik) faoliyatiga jalb etishni rag'batlantirish.

Kelgusi tadqiqotlarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning aniq pedagogik texnologiyasini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini pedagogik eksperiment orqali tekshirish dolzarb yo'nalish bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sa'dullayeva M.H. Ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish pedagogik muammo sifatida // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – 2022. – №10. – B. 189–195. DOI: 10.53885/edinres.2022.10.10.021.
2. O'ralov S.M. Ta'lim jarayoni subyektlari kompetentligining ta'lim sifatidagi ahamiyati // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – 2023. – №5. – B. 190–194. ISSN 2181-1709.
3. Kenjaboyev A.E., Kenjaboyeva D.A. Pedagogik deontologiya va kompetentlik: o'quv qo'llanma. – Termiz, 2021. – 197 b.
4. Toshtemirova S.A. The need to improve social competences in future teachers // Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2022. – Vol. 2022, Iss. 1, Art. 4.
5. Xo'jamberdiyeva D.S. Malaka oshirish tizimi tinglovchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2018. – №4. – B. 16–21.
6. Kamolova Sh.U., O'skanov M. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish jihatlari // Ilmiy-metodik jurnal. – 2022. – №7.
8. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. –



Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 320 b.

9. Xoliqberdiyev K. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish: monografiya. – Toshkent, 2020. – 156 b.

10. Saidova P.M., Abduhalimova M.A. Pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo'llari // XXI asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta'lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar. – 2023. – 1(5). – B. 188–195.

11. G'iyosova Z.T. Bo'lajak o'qituvchining didaktik kompetentligi mohiyati // “Yangi O'zbekiston: innovatsiya, fan va ta'lim” respublika ko'p tarmoqli ilmiy-masofaviy onlayn konferensiyasi materiallari. 10-qism. – Toshkent: “Tadqiqot”, 2023.